

МУРАШКО І. С.,
аспірант кафедри державно-правових
дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.41>

АДАПТАЦІЯ, ГАРМОНІЗАЦІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

В статті розглядаються аспекти наближення національного податкового законодавства до *acquis* ЄС в рамках взятих зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

В дослідженні проводиться аналіз процесу інтеграції податкового законодавства України до правової системи Європейського Союзу. Визначається, що процес інтеграції правої системи в податковій сфері є складним, довготривалим і багатограним та потребує великих зусиль та комплексного підходу з боку нормотворчих органів.

Правова інтеграція вимагає застосування широкого спектру засобів, таких як адаптація, гармонізація, уніфікація та імплементація податкового законодавства. При тому, що інтеграційні процеси між сторонами вже відбуваються доволі тривалий час, на сьогоднішній день відсутня єдність у визначенні зазначених засобів. В статті розглядаються визначення таких понять, як інтеграція, уніфікація, гармонізація, адаптація, апропріація, імплементація, визначаються їхні відмінності, спільні риси та особливості застосування. Робота дозволяє зрозуміти сутність та область застосування зазначених понять.

В праці описується процедура проведення наближення та особливості внесення змін у податкове законодавство України. В якості прикладу розглядається податкова гармонізація та адаптація норм, що пов'язані зі сплатою акцизного збору та податку на додану вартість. В праці зазначається, що норми українського та норми європейського законодавства, що регулюють сплату акцизного збору містять суперечності, які потребують усунення шляхом проведення гармонізації та адаптації. В частині, що стосується податку на додану вартість розглядається питання для застосування різних рівнів ставок та їхній можливий вплив на суспільство та економіку України.

Увага акцентується на проблемних моментах, що притаманні сучасній податковій системі та можливостям їхнього подолання шляхом проведення гармонізації та адаптації законодавства. Окрім того, виділяються й позитивні моменти, зокрема у запровадженні електронного адміністрування податків та його вплив на податкові правовідносини.

Ключові слова: адаптація, гармонізація, уніфікація, імплементація, апропріація, податкове законодавство, податки.

Murashko I. S. Adaptation, harmonization and implementation of European norms in the field of tax legislation in Ukraine

The article considers the aspects of approximation of the national tax legislation to the EU *acquis* within the framework of the obligations under the Association Agreement between Ukraine and the European Union.

The study analyzes the process of integration of tax legislation of Ukraine into the legal system of the European Union. It is determined that the process of integration of the legal system in the tax sphere is complex, long-term and multifaceted, requiring considerable effort and a comprehensive approach from legislative bodies.

Legal integration requires the use of a wide range of means, such as adaptation, harmonization, unification and implementation of tax legislation. Despite the fact that the integration processes between the parties have been going on for a considerable time, there is currently no unity in defining these means. The article considers the definitions of such concepts as integration, unification, harmonization, adaptation, appropriation, implementation, identifying their differences, common features, and application specifics. The work allows you to understand the essence and scope of application of these concepts.

The paper describes the procedure for approximation and the specifics of making changes to the tax legislation of Ukraine. As an example, tax harmonization and adaptation of norms related to the payment of excise duty and value-added tax (VAT) payment are considered. The study notes that the norms of Ukrainian and European legislation regulating excise duty payments contain inconsistencies that need to be resolved through harmonization and adaptation. Regarding VAT, the issue of applying different rate levels and their possible impact on Ukrainian society and the economy is examined.

Attention is focused on the problematic aspects inherent in the current tax system and the possibilities of overcoming them by means of harmonization and adaptation of legislation. Additionally, positive aspects are highlighted, particularly the introduction of electronic tax administration and its impact on tax relations.

Key words: *adaptation, harmonization, unification, implementation, appropriation, tax legislation, taxes.*

Вступ. Процес оподаткування є ключовим інструментом економічної політики кожної країни. Глобалізація політики та економіки допомагає вибудувувати стабільні ринкові відносини між країнами, що сприяє економічному розвитку.

Європейський Союз у наш час є найвпливовішим та найстабільнішим економічним, політичним, соціальним, правовим об'єднанням країн Європи. Можливість приєднатися до Європейського Союзу для України є шляхом для становлення держави на політичній арені світу, реформації економіки країни відповідно до європейських стандартів та кооперацію з сусідніми державами на рівних умовах.

Ще у 1994 році Україна обрала вектор на європейську інтеграцію та почала співробітництво з Європейським Союзом, підписавши Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та державами-членами з метою створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва.

В 2009 році між Україною та Європейським співтовариством укладається Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію.

В рамках реалізації Порядку денного нами було продемонстровано готовність до швидких та радикальних змін пов'язаних із зближенням нашої правової системи та правової системи Європейського Союзу. За наслідками успішної реалізації Порядку денного, в 2014 році укладається Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

В Угоді Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити поступове наближення національного законодавства до *acquis* ЄС – правової системи Європейського Союзу.

Наближення правових систем декількох країн (інтеграція) передбачає складний та довготривалий процес внесення змін у чинне законодавство. Такі зміни здійснюються засобами адаптації, гармонізації, імплементації, а також апроксимації й уніфікації.

Усі зазначені поняття в тій чи іншій мірі розкривають процес зближення права різних суб'єктів. Важливо розрізнити межі цих понять та відмінності, які вони у собі несуть.

В той же час, ані чинне законодавство України, ані законодавство Європейського Союзу не містить чіткого закріплення дефініцій зазначених понять. В науковому середовищі також не має єдиного підходу до визначення цих понять. Отже, перш за все, необхідно розглянути кожен з цих термінів окремо.

Невід'ємним елементом правової інтеграції, зокрема й з Європейським Союзом, є комплекс заходів із наближення податкового законодавства. Так, перед Україною було поставлено досить важливу мету здійснити гармонізацію, адаптацію та імплементацію податкового законодавства до норм та стандартів Європейського Союзу.

Вивченням питання проведення гармонізації, адаптації та гармонізації податкових норм вивчали Ярош М.В., Соколовська А.М., Бортнікова М.Г., Чиркова Ю.Л., Білецька Г.М., Кармаліта М.В., Куц М.О., Тюріна М.М., Я.В. Петраков, В.Д. Чекіна, Л.Б. Райнова, Іванов О.В., Коломієць П.В. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових категорій адаптації, гармонізації, уніфікації та імплементації норм законодавства крізь призму наближення податкового законодавства України та Європейського Союзу. В статті необхідно дослідити співвідношення, взаємозв'язок, визначення спільних та відмінних ознак зазначених правових категорій та визначити особливості їхнього застосування в процесі податкової інтеграції України до Європейського Союзу. Також слід дослідити основні етапи процесу податкової інтеграції, зробити аналіз впливу впровадження європейських норм у систему оподаткування та економіку України, висвітлити основні проблеми, перешкоди у процесі гармонізації та адаптації.

Результати дослідження. Термін інтеграція (з латинської «*integratio*» перекладається, як «поповнення» чи «відновлення») передбачає об'єднання певних елементів чи частин у цілісну систему чи структуру. Гнатівський М.М. розглядає інтеграцію в контексті права, як спільну діяльність держав, міжнародних організацій, спрямована на зближення національних правових систем на основі міжнародно-правових норм, їх інтернаціоналізації [1, с. 11].

Л. Луць розглянула феномен інтеграції у межах держав Європи і дійшла висновку, що інтеграція є способом взаємо пристосування правових систем країн Європи на міжнародному рівні задля досягнення стабільності і розвитку регіону загалом та кожного суб'єкта окремо [2, с. 20].

І.В. Кравчук та М.В. Парапан визначили термін «інтеграція» як послідовний процес наближення однієї правової системами до іншої, включаючи усі норми права, систему правотворчості та судову систему [3, с. 300].

Інтеграція на міжнародному рівні є неминучою і допомагає осучаснити та реформувати національні правові системи до більш ефективних і стабільних. Інтеграція виражається декількома способами: гармонізацією, уніфікацією й імплементацією.

Уніфікація передбачає зближення законодавства різних держав та полягає у запровадженні однакових норм права, що дозволяє зблизити правові системи або створити одну міжнародну систему [4, с. 55]. Термін «уніфікація» часто плутають з терміном «гармонізація» і використовують їх взаємо заміняючи, проте ці два способи правової інтеграції різняться у ключовому аспекті – відмінностях правових систем. Уніфікація виключає будь-які відмінності у національних системах, так як створюється одна єдина законодавча база. В той самий час, гармонізація дозволяє наявність відмінностей, які були б характерні для окремих регіонів та країн, але має на меті виключення будь-яких суперечностей між державами-членами ЄС [5, с. 53].

В контексті податкових норм уніфікація передбачає внесення в законодавство держави таких змін, за наслідком яких у держав учасників виникають абсолютно однакові

податкові норми та інститути (перелік податків, їх структура, порядок адміністрування тощо). В свою чергу впровадження норм, що є схожими або наближеними виходить за межі поняття уніфікація.

Вихідним пунктом наближення українського та європейського права є уніфікація термінології, яка використовується в двох правових системах [6, с. 101]. Повністю погоджусь з подібною думкою, особливо, беручи до уваги наближення в податковій сфері.

Проводячи податкову інтеграцію, сторони повинні мати єдиний понятійно-категоріальний апарат, в іншому випадку можуть виникнути негативні наслідки, які можуть ускладнити процес взаємодії. Термінологічні невідповідності можуть призвести до різного трактування одних і тих самих понять. Наприклад термін «податкове зобов'язання» може мати різні значення, а відповідно різне правозастосування. Однак, враховуючи специфіку інтеграції України та ЄС, то слід зазначити, що уніфікація майже не використовується, оскільки вона передбачає прийняття обома сторонами змін. В нашому ж випадку робиться акцент переважно на односторонній зміні законодавства, тобто здійснюється гармонізація.

Гармонізація (походить від латинського слова «harmonia», що означає «злагода», «співзвучність» або «гармонія») передбачає процес приведення правових норм різних держав у відповідність до спільних стандартів або принципів, з метою забезпечення узгодженості та уникнення правових конфліктів.

Гармонізація в контексті податкової інтеграції з Європейським Союзом означає зближення законодавства держав-членів і держав, котрі не є членами ЄС, до права Європейського Союзу, яке полягає в утвердженні податкового права ЄС у національній правовій системі шляхом створення правових стандартів у податковій сфері.

В.І. Муравйов зазначав, що «гармонізація полягає у приведенні норм внутрішнього права держав-членів європейських інтеграційних об'єднань у відповідність до вимог права Європейського Союзу з метою створення однакових правових умов для учасників ринкових відносин» [7, с. 303]. Водночас, Котляр О.І. також писав, що гармонізація законодавства не вимагає від держав-членів ухвалення однакових правових актів. Ідеться, насамперед, про те, щоб держави-члени застосовували схожі закони чи інші правові акти [8, с. 44].

Розглядаючи гармонізацію як спосіб наближення українського законодавства до законодавства країн ЄС, Білецька Г.М. відмічає, що для України такий процес буде відбуватися в односторонньому порядку, так як зміни будуть вноситися лише в закони України, щоб наблизити їх до стандартів Європейського Союзу. Водночас, ніяких змін в законодавстві ЄС відбуватися не буде [5, с. 52].

Кірик А.Ю. визначає, що гармонізація здійснюється шляхом створення правових стандартів у певній сфері правового регулювання через її елементи, які включають в себе апроксимацію та адаптацію [9, с. 289].

Апроксимація є одним із способів введення в дію гармонізації, який ставить за мету наближення законодавства окремих держав до норм та правових актів Європейського Союзу з використанням довільних стратегій, способів та методів реалізації, так само як і кінцевих термінів [9, с. 289]. М.О. Баймуратов визначав термін «апроксимація» як заміну одних нормативно-правових актів іншими, які були б близькі за змістом до початкового варіанту тексту [10, с. 135].

Адаптація є одним з варіантів правової гармонізації, яка має на меті пристосування правової системи майбутніх держав-членів до міжнародних стандартів. У процесі адаптації законодавства майбутніх країн-членів ЄС відбувається стандартизація їх законодавства відповідно до норм Європейського Союзу, при цьому вони не можуть мати ніяких вимог чи правок до вже існуючого законодавства ЄС.

Згідно з Указом Президента Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу адаптацією вважається зближення законодавства України до системи права Європейського Союзу, що «забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах-членах ЄС» [11, Ст. 1].

Апроксимація та адаптація часто помилково використовуються, взаємо заміняючи одне одного, але вони мають основну відмінність у цілі, яку ставлять перед собою. Т.С. Яровой відзначав, що метою адаптації є приведення вітчизняного законодавства у відповідність із зарубіжним. Метою апроксимації є швидше прийняття певних елементів зарубіжного законодавства з метою оптимізації відповідного національного законодавства [12, с. 158].

Імплементация часто зустрічається як синонім терміну «реалізація», тобто введення раніше оговорених норм і стандартів у використання державами, які пройшли етап гармонізації. Відтак, імплементация – це система правових і організаційних засобів, як створених спільними зусиллями держав, так і використовуваних індивідуально з метою всебічної, своєчасної й повної реалізації прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань [5, с. 54].

У своєму дослідженні Кірик А.Ю. дійшов висновку, що «засновницькі договори ЄС використовують різні терміни, проте значення, у якому ці терміни вживаються як інституціями ЄС, так і посадовими особами третіх країн, не завжди узгоджуються, однак, як показало дослідження, відображають різні рівні інтеграційних процесів, досягнуті між державами-ленами ЄС» [9, с. 289].

Адаптація, гармонізація, уніфікація та імплементация європейських норм в податкове законодавство України відбувається через кілька ключових кроків.

Українські правозастосувальні органи та законодавці здійснюють детальний аналіз європейських директив та рекомендацій з податкового законодавства з метою визначення ключових аспектів, які потребують гармонізації. Це включає розуміння цілей, принципів та практичних вимог ЄС. Проводиться оцінка відповідності національного податкового законодавства вимогам ЄС, зокрема визначаються розбіжності та недоліки.

На основі аналізу приймається рішення щодо найбільш підходящого засобу інтеграції для модифікації та доповнення українського податкового законодавства відповідно до вимог ЄС. Це може включати зміни у ставках податків, обмеження або розширення податкових пільг, а також удосконалення системи звітності.

Україна зобов'язана впроваджувати європейські директиви в своє внутрішнє законодавство через національні акти. Цей процес може включати ухвалення нових законів та підзаконних актів або зміни існуючих.

Уряд може здійснювати заходи для підтримки бізнесу та громадян у впровадженні нових податкових стандартів та виконанні вимог ЄС. Це може включати навчальні програми, консультації та інші заходи.

Станом на сьогоднішній день, Україна знаходиться в процесі гармонізації та адаптації податкового законодавства. Однак, слід відмітити, що наразі вже було внесено чималу кількість змін.

Основними нормативно правовими актами, що регулюють податкову сферу є директиви ЄС. Ними регулюються сплата податку на додану вартість, акцизного податку, корпоративного податку (податку на прибуток).

Касьяненко Л.М. та Атаманчук Н.І. відзначають, що Україною було проведено імплементацию великої кількості директив Європейського Союзу пов'язаних зі сплатою акцизних зборів, проте в значній частині це зміни стосувалися підвищення ставок акцизного податку на товари до мінімального розміру встановленого на території ЄС [13, с. 121]. Зазначені автори також визначають, що сам процес справляння акцизних податків в Україні та ЄС в значній мірі відрізняється та потребує подальшої гармонізації. Зокрема, норми Податкового кодексу України містять суперечності з Директивою Ради ЄС «Про загальний режим акцизних зборів» № 2008/118/ЄС від 16.12.2008, яка є базовим актом, що регулює правовідносини пов'язані зі сплатою акцизних зборів на території ЄС. При цьому норми щодо сплати акцизних зборів на алкоголь в значній частині враховані в українському законодавстві [14].

Регулювання сплати податку на додану вартість також потребує адаптації та гармонізації. На територію ЄС основним актом, що визначає сплату податку на додану вартість є Директива Ради ЄС № 2006/112/ЄС Про спільну систему податку на додану вартість [15].

Ним визначається об'єкт і база оподаткування ПДВ, платники податку, час виникнення податкового зобов'язання й порядок його зменшення, правила щодо встановлення ставки, місце стягнення податку, оподаткування імпортованих товарів, звільнення від оподаткування, спеціальні схеми оподаткування [5, с. 176]. В той же час аналогічні терміни податкового кодексу не завжди визначають відповідують вказаній директиві, а отже підлягають зміні.

Зазначеною директивою визначається, що держави можуть застосовувати одну або дві занижені ставки ПДВ. Як правило занижені ставки застосовуються на соціально важливі товари та послуги, підвищені ставки для товарів розкоші. Такий підхід справляння ПДВ є справедливим і в даному контексті вартим для впровадження на території України. Він дозволить трохи мінімізувати негативний вплив непрямого податку на просте населення. Більше того, було б влучно застосувати завищення ставки для товарів, шкідливих для здоров'я людини та навколишнього середовища [16, с. 44].

Основними напрямками змін в законодавство, пов'язане зі сплатою ПДВ можна назвати адаптацію понятійно-категоріального апарату, удосконалення механізму сплати, звільнення від сплати, відшкодування, скорочення часу та вартості адміністрування, боротьба зі зловживанням правами, усунення прогалин тощо.

Нині податкова реформа України націлена на перехід від контролюючої функції фіскальних органів до обслуговуючої ролі, зменшення кількості податків, їх розміру та спрощення порядку розрахунку і сплати, впровадження електронних сервісів для платників податків [17]. Вважаємо за необхідне відзначити, що в рамках впровадження електронних сервісів було запроваджено Електронний кабінет платника податків, який дає змогу суб'єктам господарювання вести комунікацію з фіскальними органами в електронному вигляді, зокрема подавати звіти, писати листи, звернення, запити тощо. Зазначене дає змогу уникнути зайвих бюрократичних процедур при адмініструванні податків, а також значно знижує корупційні ризики.

Однак, не зважаючи на досягнення в гармонізації та адаптації, поточний стан фіскального законодавства містить суттєві недоліки: велика кількість нормативно-правових актів, які містять суперечності один з одним; переважання адміністративної функції контролюючих органів над адміністративною; наявність необґрунтованих пільг певним суб'єктам господарювання; великий спектр тіньової економіки; ухилення від сплати податків; часті реорганізації контролюючих органів тощо. Тюріна М.М. вказує, що українська податкова система є доволі нестабільною, фіскальні служби в роботі є нераціональними, а вираховування суми податків може викликати складнощі [18, с. 215].

Проведення гармонізації та адаптації українського податкового законодавства до законодавства ЄС дозволить, якщо не подолати, то зменшити наявні на сьогоднішній день зазначені негативні елементи податкової системи України.

Додатково вважаємо за необхідне зазначити, що процес гармонізації податкового законодавства в середині Європейського Союзу не є завершеним та перебуває у розвитку. Зазначене також має негативний вплив на швидкість проведення адаптації та гармонізації, оскільки необхідно враховувати не тільки чинне законодавство до якого необхідно наближуватись, а також й зміни, які можуть бути прийняті найближчим часом задля того, щоб уникнути зайвих змін у законодавстві в подальшому.

Адаптація та гармонізація податкового законодавства України до європейських стандартів може сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату та розвитку бізнесу в Україні, що є важливим для економічного зростання країни, а також забезпечити прозорість в оподаткуванні та боротьбі з податковим ухиленням шляхом впровадження міжнародних стандартів зі звітності та обміну інформацією.

Ці загальні засади можуть служити основою для адаптації податкового законодавства України до вимог та стандартів Європейського Союзу.

Висновки. Інтеграційний процес, зокрема входження України до Європейського Союзу є складним, тривалим та багатоаспектним, передбачає здійснення широкого комплексу заходів, зокрема адаптацію, гармонізацію, уніфікацію та імплементацію податкового

законодавства. При цьому кожен із зазначених засобів використовується при інтеграції українського податкового законодавства. Він передбачає аналіз європейських норм, виявлення відмінностей та прийняття нових чи внесенні змін до існуючих податкових норм.

Україна вже досягла певних результатів у проведенні гармонізації та адаптації податкового законодавства, однак залишаються суттєві розбіжності, що потребують подальшого узгодження. Проте, все ще залишаються певні інститути (податок на додану вартість, акцизний збір) податкового права в яких ще зберігаються суттєві розбіжності між українським законодавством та європейськими нормами та стандартами, які потребують подальшого узгодження.

Окрім наявності суперечностей, сучасна податкова система також містить недоліки, які також необхідно ліквідувати, зокрема наявністю суперечностей, неточностей, двозначностей в чинних нормативно-правових актах, значний відсоток тіньової економіки, численні спроби ухилення від сплати податків, шахрайства тощо. Вирішення цих проблем можливе в тому числі й через гармонізацію та адаптацію українського податкового законодавства до європейських стандартів.

Гармонізація українського податкового законодавства з європейськими стандартами сприятиме зменшенню недоліків в податковій системі, прозорості оподаткування, боротьбі з ухиленням від сплати податків та створенню сприятливого інвестиційного клімату, що, в свою чергу, сприятиме економічному зростанню України, розвитку бізнесу, забезпечуючи якнайшвидшу інтеграцію до європейського економічного простору.

Відтак, вважаємо за необхідним зазначити про необхідність подальшого вивчення, аналізу та узагальнень щодо адаптації, гармонізації та імплементації податкового законодавства, як в теоретико-науковому, так і в практичному аспектах.

Список використаних джерел:

1. Гнатівський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 22 с.
2. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 32 с.
3. Кравчук І.В., Парапан М.В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС : підручник. Київ, 2005. 320 с.
4. Луць Л.А. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом. *Віче*. 2006. Вип. 7-8. С. 54–57.
5. Гармонізація податкового законодавства: українські реалії: монографія / Г.М. Білецька та ін. Київ, 2012. 222 с.
6. Баймуратов М.О, Максименко С.В. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: політико-правовий аналіз. *Право України*. 2001. № 10. С. 101–104.
7. Котляр О.В. Впровадження міжнародно-правових актів в національне законодавство: з'ясування термінологічних аспектів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ПРАВО*. 2011. № 15. С. 42–45.
8. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Київський університет, 2007. 303 с.
9. Кірик. А.Ю. Поняття й основні способи наближення законодавства держав-членів і третіх країн до законодавства Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 287–290.
10. Баймуратов М.О. Максименко С.В. Імплементація норм міжнародного права про свободу пересування і вибір місця проживання у право України. *Право України*. 2003. №9. С. 133–137.

11. Про затвердження Стратегії України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 груд. 1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 27.05.2024).

12. Яровой Т.С. Зарубіжний досвід регулювання лобізму: проблематика апроксимації та адаптації. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 153–160.

13. Касьяненко Л.М. та Атаманчук Н.І. Гармонізація податкового законодавства із законодавством Європейського Союзу про акцизне оподаткування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. № 3. С. 120–124.

14. Про наближення акцизних зборів на спирт та алкогольні напої: Директива Ради ЄС 92/84/ЄЕС від 19 жовт. 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_430#Text (дата звернення: 27.05.2024).

15. Про спільну систему податку на додану вартість: Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС від 28 лист. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928#Text (дата звернення: 27.05.2024).

16. Максименко А.В. Домінуючі тренди податкової гармонізації ПДВ: європейський та національний вимір. *Макроекономічні аспекти сучасної економіки. Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 9. С. 40–44.

17. Ослунд А. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа. *Українська правда: веб-сайт*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/09/4/7080176/> (дата звернення: 27.05.2024).

18. Тюріна М. М. Ефективність податкової політики України в рамках інтеграційних процесів. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 213–218.

